

Araştırma Makalesi / Research Article

MODERN TÜRKİYE'DE ORTA SINIF ÇALIŞMALARI: TARİHSEL LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Barışcan KAYA*
Miki SUZUKİ HİM**

THE STUDIES OF MIDDLE CLASS IN MODERN TURKEY: A HISTORICAL LITERATURE REVIEW

Öz

Bu çalışmada, özellikle 20. Yüzyıl kapitalist gelişim sürecinde şekillenmeye başlayan “orta sınıf” analizlerinin teorik bir incelemesi yapılarak, orta sınıflar ve orta sınıfları konu alan çalışmaların modern Türkiye'nin farklı dönemleri içerisinde nasıl bir gelişim gösterdiği sorusuna odaklanılmaktadır. Bu araştırma sorusuna yanıt aramak için, literatür değerlendirmesi yapılmış ve literatür değerlendirme yöntemlerinden “tarihsel değerlendirme” yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada amaçlanan; literatür değerlendirme analizinin önemli bulgularına bağlı kalınarak ve kronolojik bir sıra dikkate alınarak, modern Türkiye’de orta sınıfların sınıfsal özelliklerini, gelişimini, bu gelişime etki eden toplumsal değişimleri ve orta sınıfları kavramlaştırma konusundaki güçlükleri anlayabilmektir. Bu amaç üzerinden gerçekleştirilen tartışmada, modern Türkiye’de orta sınıfların daha çok Bourdieücü bir perspektifle tüketim örüntüleri üzerinden açıklanmaya çalışıldığı dikkat çekici olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Tabakalaşma, Orta Sınıf, Yeni Orta Sınıf, Türkiye’de Orta Sınıf.

Abstract

This study examines the theoretical discussions of “the middle class” which had grown in a process of capitalist developments in the 20th century and explores a question how the studies of the middle classes developed in the different phases of modern Turkey. In order to answer this question, an historical literature review was conducted. The aim of the study is to understand the characteristics and developments of the middle classes in Turkey, the social changes which influenced those developments, and the difficulties of conceptualising the middle classes. This study attempts to explicate those issues and finds a striking rise of the study

* Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, e-posta: bariscnkaya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2187-9459>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, e-posta: mikihim@omu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1426-8695>.

Makale Gönderim Tarihi: 14.02.2020 <https://doi.org/10.11616/basbed.v20i53206.689544>

Makale Kabul Tarihi : 04.03.2020

of consumption patterns of the middle class from a Bourdieusian perspective in Turkey.

Keywords: Social Stratification, Middle Class, New Middle Class, the Middle Class in Turkey.

1. Giriş

Bu çalışmada, ileri kapitalist ülkelerde ve modern Türkiye’de “orta sınıf konumlarını” kavramlaştırma konusundaki kapsamlı tartışmalar ele alınmaktadır. Bilindiği üzere toplumsal “tabakalaşma” ve “sınıf” meselesi, kapitalist toplumu anlamaya çalışan sosyolojinin ele aldığı ilk konulardan biridir. Ancak 20. Yüzyılın kapitalist gelişme sürecinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümler baştan beri tartışmalı olan toplumsal sınıfları tanımlamayı daha da güçleştirmiş ve bu durum günümüz sosyolojisinde halen devam etmekte olan bir problem olagelmıştır. Kapitalist gelişme sürecinde, sınıf yapısında ortaya çıkan önemli değişim ve dönüşümler temelde; toplumsal işbölümü yapısında veya teknik işbölümü süreçlerinde gerçekleşen dönüşümlere bağlıdır. Bu bağlamda Öngen (1994; 2014); 20. Yüzyıl kapitalist gelişme sürecinde gözlenen en önemli değişikliğin, emek sürecinin parçalanması ve buna bağlı olarak emeğin kendi içinde farklılaşması olduğunu belirtmiştir. Bu olgu, bir yanda işin değersizleşmesini, işgücünün niteliksizleşmesini ve buna bağlı olarak emek ile sermaye arasındaki bağımlılık ilişkisinin artmasını; öte yanda bilimsel ve teknik gelişmelere bağlı olarak yeni iş türlerinin ve nitelik biçimlerinin gelişmesini beraberinde getirmektedir. Bu iki karşıt eğilim aslında çağdaş sınıf sorunsalının da kaynağını oluşturmaktadır. Yani kökeninde akıl ile elin ayrılması olgusunun bulunduğu “proleterleşme” ile “proleterleşmeye karşı koyan” süreçlerin bir arada gelişmesi günümüzde sınıfları tanımlamayı zorlaştıran ve sınıf ilişkilerini karmaşıklaştıran en önemli olgu durumundadır.

Orta sınıf meselesi, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde birçok sosyal bilimci tarafından sorgulanmıştır. Toplumsal sınıfları tanımlamada yaşanan güçlük kendini “orta sınıfların” konumu, oluşum ve dönüşümünün tanımlanmasında da göstermektedir. Orta sınıfın birbirine alternatif çok sayıda tanımı mevcut olduğundan sosyolojide orta sınıf tanımı üzerine henüz bir fikir birliğine varılamamıştır. Orta sınıf tanımlamaları, farklı teorik yaklaşımlara göre değişmekle beraber, yaşanan coğrafyaya, yere, gelire ve mesleğe göre tanımlanmaktadır. Dolayısıyla orta sınıfları tanımlayabilecek evrensel bir kriterden söz edilememekle birlikte bu, zamana ve ülkeye (hatta aynı ülkede farklı bölgelere) göre değişebilmektedir. Bu bağlamda Özatalay’ın uyarısını da dikkate almak

gerekmektedir (2015: 97): “Sınıflar, sınıflandıranların sınıflandırma edimi dikkate alınarak düşünülmelidir.”

Bu konuyu ele alan yazarların farklı yaklaşımlarına ilave olarak, orta sınıfların heterojen bir yapıya sahip olması, orta sınıf hakkında çok fazla fikir ayrılığı olmasının bir diğer nedenidir. Bu bağlamda Giddens (2008: 358); orta sınıf deyiminin çeşitli mesleklerden oluşan geniş bir çalışan sınıfı kapsadığına işaret eder. Bilton ve arkadaşlarına göre (2009: 104); orta sınıfın mesleki konumları çeşitli olduğundan dolayı, tek bir orta sınıftan bahsetmek bu çeşitliliği gizlemektedir. Fransız sosyolog Pierre Bourdieu’de Fransız toplum yapısını en ince ayrıntılarına kadar incelediği ünlü eseri *Distinction*’da (Ayrım), tüketim örüntüleri ve beğenileri üzerinden orta sınıf habitusunu da mercek altına alarak bu sınıfın heterojen bir yapıda olduğunu göstermiştir (2017: 500-524). Kısaca bu heterojenliği ifade etmek için genel olarak “orta sınıflar” kavramı kullanılsa da, daha sonra “orta sınıfı” ifade etmek için çeşitli yeni kavramlar icat edilmiştir (Yıldırım, 2017: 172).

Türkiye açısından konuya baktığımızda ise, çok uzun yıllar Türk toplumunda ileri sanayi ülkelerine benzer şekilde sınıf bilincine ulaşmış kararlı bir sınıf yapısının bulunmadığına dair göndermeler yapılmıştır. Özellikle 1960 öncesine hakim olan bu iddia, 1960-1980 arası dönemde verilen nitelikli yanıtlarla sarsılmış (özellikle Şerif Mardin tarafından) ve ülkede, ileri kapitalist ülkelerde olduğu şekliyle bir orta sınıfın var olduğu iddiası güçlenmeye başlamıştır. Bu araştırmada cevaplanması gereken sorulardan biri tam da bu noktada oluşmaktadır: “1960-1980 arası dönemde, ülkede 1960 öncesi hakim olan düşünce yapısının sarsılmasında etkili olan ve ileri kapitalist toplumlarda olduğu şekliyle bir orta sınıfın varlığını güçlü bir şekilde vurgulayan çalışmalar bu iddiayı hangi kriterlere dayandırarak açıklamaktadırlar?”. 1980 sonrası dönemde ise, orta sınıfları doğrudan sorgulayan, özelliklerini ve gelişimlerini konu alan ampirik çalışmalarda büyük bir artış gözlenmektedir. Bunda Cumhuriyet’in ilanından günümüze, ülkede yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimlerin, orta sınıfı konu alan çalışmalara doğrudan etki ettiği ve büyük veri sağladığı aşikardır. Bu bağlamda çalışmada cevap bekleyen ikinci soru: “Modern Türkiye’de 1980 sonrası dönemde orta sınıf çalışmalarında orta sınıflar hangi kriterlere göre tanımlanmaktadırlar?” sorusu olmuştur. Çalışmada ele alınan bu iki soru, modern Türkiye’nin toplumsal yapısı açısından, farklı dönemlerde orta sınıfları kavramlaştırma konusundaki güçlükleri oluşturan etkenlerle alakalı olmakla birlikte, Türkiye’de orta sınıfların ve orta sınıf çalışmalarının nasıl bir gelişim gösterdiğini anlayabilmek açısından da önemlidir.

Bu sorular dahilinde çalışmada amaçlanan; ileri kapitalist ülkelerde ve Türkiye’de gerçekleştirilen orta sınıf analizlerinin teorik bir incelemesini yaparak, modern Türkiye’de orta sınıfların sınıfsal özelliklerini, gelişimini, bu gelişime etki eden toplumsal değişimleri ve orta sınıfları kavramlaştırma konusundaki güçlükleri anlayabilmektir. Bu bağlamda, öncelikle literatürdeki ana eksenlere bağlı kalarak sınıf kuramının klasikleri sayılan Marx ve Weber’in orta sınıflara özgü görüşleri açıklanacak ve bu yaklaşımlar temelinde ancak farklı perspektiflerle oluşturulan neo-Marksist ve neo-Weberyan teorilerin orta sınıflar hakkındaki yaklaşımlarına ve tanımlamalarına yer verilecektir. Daha sonra, modern Türkiye’de sınıfsal yapının görünümü dönemler halinde (1960 öncesi, 1960-1980 arası 1980 ve sonrası) kronolojik bir sırayla ele alınarak, Türkiye’de yapılan sınıf çalışmalarında orta sınıfların kuramsal ve kavramsal olarak nasıl tartışıldığı ve orta sınıfları tanımlamanın neden güç olduğu gibi sorulara cevaplar aranarak, günümüz Türkiye’sindeki orta sınıfların konumu ve özellikleri hakkında bir fikir sunulacaktır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Yukarıda bahsedilen araştırma sorusuna yanıt aramak için literatür değerlendirmesi yapılmıştır. Literatür değerlendirmesinde, “tarihsel değerlendirme” yönteminin kullanılması araştırmanın hedefine ulaşmasında uygun görülmüştür. “Tarihsel değerlendirme”; bir kavram, kuram ya da araştırma yönteminin zaman içinde nasıl geliştiğini göstermek için kuramsal veya metodolojik bir değerlendirmeyi içerir ve bu şekilde araştırılan konu diğer bilimsel çalışmalarla karşılaştırılabilir veya birleştirilebilir (Neuman, 2014: 166).

Çalışmada değerlendirmeye alınan kaynaklar; akademik kitaplara ve dergilere konu olan teorik ve ampirik çalışmalar, doktora ve yüksek lisans tezleri vb. yayınlar olmuştur. Tarama sonucunda, kaynaklar hakkında notlar alınarak ve düzenlenerek bir analizi yapılmaya çalışılmıştır. Burada özellikle dikkat edilen husus Neuman’ın da açıkladığı gibi (2014: 177-187); incelenen kaynakların, araştırmanın temel problemi ve cevabı aranan temel sorularıyla uygunluğu olmuştur. Buna göre araştırmanın temel soruları dahilinde kaynaklar seçici, kapsamlı ve eleştirel bir şekilde değerlendirilmiş, elenmiş veya faydalanılabilmıştır. Tüm bunlardan sonra, belirlenen yöntem ışığında gerçekleştirilen literatür değerlendirmesi analizinin önemli bulgularına göre ve çalışmada ele alınan temel sorular çerçevesinde bir tartışma gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

3. Marx ve Weber’de Tabakalaşma ve “Ara Sınıflar”

Marx’a göre toplumsal sınıflar, bir toplumun “üretim ilişkileri” üzerinde kişilerin farklı roller oynamasıyla ve bu bakımdan da değişik toplumsal konumlarda bulunmasıyla oluşmaktadır (Kemerlioğlu, 1996: 8). Bu bağlamda Marx, “sınıflı toplumun temelinde üretim araçlarının mülkiyetinin yattığını” belirterek (Marx’tan akt. Giddens, 2008: 346), *Komünist Manifesto*’da tüm toplumu “burjuvazi” ve “proletarya” olarak iki büyük sınıfa, iki büyük düşman kampa bölmektedir (Marx ve Engels, 2018: 53). Marx bu iki kutuplu model tasarımını, kapitalist ekonomik gelişmenin mantığını, yani kapitalizmin iki ana sınıfın keskin kutuplaşmasına dayandığını göstermeye dönük olarak oluşturmuştur. Bu bağlamda “karşıtlık” sınıf oluşumunun çok önemli bir ögesidir; çünkü Marx’a göre sınıf, her şeyden önce bir karşıtlığın (kutuplaşmanın) ifadesidir (Öngen, 2011: 21; Yurtsever, 2016: 57).

Ancak Marx, “burjuvazi” ve “proletarya” sınıfına ek olarak, kırdan daha çok kentlerde görülen ve sınıflar arası sınırları silikleştiren orta ve ara tabakaların yani “küçük burjuvazinin” bir ara tabaka olarak farkına varmıştır (Arslan, 2012: 58). Hatta Marx, *Artı Değer Teorileri*’nde Ricardo’yu bu ara tabakaların çokluğunu önemsememiş olduğu için eleştirmiş ve ardından beyan ettiği orta sınıflar hakkında da görüşlerini açıklamıştır (1999: 549). Yine de, Marx’ın orta sınıf hakkında yazdıkları hem çok az hem de açık değildir. Eserlerinde genelde küçük burjuvaziden bir “geçiş sınıfı” olarak bahsetmiştir. Orta tabakaların büyüklüğünü kabul etmiş birkaç pasajı olsa da, temelde kapitalist toplumların somut sınıf ilişkilerinin giderek kutuplaşan karakterini vurgulamıştır (Wright, 2016: 17). Çünkü Marx, küçük burjuvaziyi bir ara tabaka olarak, bir geçiş sınıfı olarak düşünmüştür. Bu yüzden de orta sınıfa burjuva ve proletarya kadar politik önem vermemiştir. Marx’ın bu ara tabakalar için öngörüsü; tıpkı feodal dönemdeki toprak sahipliği gibi, zaman içinde zayıflayacak ve kapitalist sınıf yapısı içinde varlığını kaybedecek olmasıdır (Marx ve Engels, 2018: 61). Bir başka ifadeyle; orta sınıf eninde sonunda kapitalist sınıf yapısındaki toplumsal konumunu ya kapitalistleşerek ya da proleterleşerek kaybedeceğinden, (Marx’a göre daha çok proleterleşerek, çünkü orta sınıf kapitalist rekabete dayanamayarak düşecektir) Marx’ın kuramında detaylı bir analizi yapılmamıştır (Öngen, 2014: 82).

Max Weber’in ise, Marx’ın sınıf teorisini daha geniş çerçevede ele alıp geliştirdiği kabul edilir (Edgell, 1998: 20). Marx gibi Weber’de toplumu, kaynaklar ve güç üzerindeki çatışmalarca sınıflandırılan bir şey olarak görmüştür (Giddens, 2008: 347). Ancak Weber, Marx’tan farklı olarak sosyal eşitsizliğin sadece ekonomik mülkiyet ilişkilerine indirgenemeyecek denli çok sayıda ayrı kategoriye göre anlaşılması

gerektiğini ileri sürmüştür (Bilton vd, 2009: 100). Yani Weber, tabakalaşmayı ekonomik etkenlere indirgemeyi reddederek, toplumu daha karmaşık ve çok boyutlu olarak görmektedir. Weber'in terminolojisinde "sınıflar", "statü grupları" ve "partiler" bir toplum içindeki güç dağılımının olgularıdır (Weber, 2012b: 292).

Weber, *Ekonomi ve Toplum*'da (2012a,b) "sınıfı" açıklamadan önce "sınıf durumu" hakkında bilgi verir. Weber'e göre sınıf durumu; "malların tedariki, hayatta bir makam elde etme ve içsel tatmin bulma" ile ilgili tipik bir olasılık anlamına gelir. Bu, mallar ve yetenekler üzerindeki göreceli kontrolden ve bunların belli bir ekonomik düzende gelir üreten kullanımlarından kaynaklanır. Bu noktadan hareket eden Weber "sınıfı"; "aynı sınıf durumundaki tüm kişiler" olarak ele alır (Weber, 2012a: 423). Weber'e göre "sınıflar" topluluklar değildir; onlar sadece sosyal eylemin olası ve sık temellerini temsil etmektedirler. "Sınıf"ı yaratan faktör ekonomik çıkar ve gerçekte pazarın varlığında bulunan çıkarlardır (Weber, 2012b: 292-294).

Weber tıpkı Marx gibi, mülk sahipliği ve mülksüzlük karşıtlığının rekabetçi bir piyasadaki sınıfsal ayrışmaların en önemli temeli olduğunu kabul eder (Giddens, 2010: 261-262). Bu bağlamda Weber sınıfları, "mülk sahibi sınıflar" (mülkiyetçi-mülk farklılıklarıyla belirlenir) ve "ticari sınıflar" (edinimci-malların ve hizmetin pazarlanabilirliği tarafından belirlenir) olarak ikiye ayırır ve bunları "pozitif" (olumlu) ve "negatif" (olumsuz) ayrıcalıklı olarak inceler (2012a: 424-426). Buna göre, "pozitif ayrıcalıklı mülk sahibi sınıflar" genellikle gelir sahipleridirler. "Negatif olarak ayrıcalıklı mülk sahibi sınıflar" ise genellikle; özgür olmayanlar, sınıflarını yitirmiş olanlar borçlular ve yoksullardır". Weber, pozitif ve negatif ayrıcalıklı sınıf tipleri arasında çeşitli "orta sınıfların" (*Mittelstandsklassen*) bulunduğunu belirtir: "Kendi işinde çalışan çiftçiler, esnaflar, çoğunlukla devlet memurları ya da özel memurlar, "liberal meslekler" ve istisnai vasıfta işçi grupları gibi" (Weber: 2012a 426).

Weber, yukarıdaki analiz biçiminden oluşan sınıfların çokluğu incelemeyi zorlaştırdığından dolayı ana sınıfları yeniden tanımlayarak "sosyal sınıflardan" (sınıf durumlarının bütünlüğünü oluşturur; burada birey ve kuşak hareketliliği kolay ve tipiktir) bahsetmiştir:

"a) bir bütün olarak işçi sınıfı, b) küçük burjuva, c) mülksüz aydınlar ve uzmanlar (teknisyenler, çeşitli türden beyaz yakalı çalışanlar, kamu çalışanları -eğitimlerinin masrafına göre dikkate değer sosyal farklılıklarla-) d) mülk ve eğitim aracılığıyla imtiyazlı sınıflardır. Kuşak zincirinde a) ve b) gruplarının c) grubuna (teknisyenler, beyaz yakalı işçiler) yükselişi nispeten en kolaydır. Para d) sınıfı içinde, en azından kuşaklar zincirinde,

gittikçe artan şekilde her şeyi satın alır. Yüksek dereceli memurlukların yanı sıra bankalarda ve şirketlerde c) sınıfı üyeleri d) sınıfına yükselme şansına sahiptir” (Weber, 2012a: 426).

Böylece Weber, eleştirdiği Marx’ın iki kutuplu sınıf yapısına karşı dört sınıflı toplum yapısına ulaşır. Bunlardan birisi, Marx’ın kapitalist rekabete dayanamayarak ortadan kaybolacağını söylediği “küçük burjuva” iken diğeri “mülsüz aydınlar ve uzmanlar” yani “maaşlı orta sınıftır”. Weber’e göre, küçük burjuvazi kapitalizmin artan olgunlaşmasıyla birlikte giderek daralma eğilimi gösterecektir; fakat bu süreçten çıkan sonuç, Marx’ın ifade ettiği şekliyle bu sınıfın normal olarak “proletarya içinde eriyeceği” değil; genişleyen ücretli işçiler kategorisi tarafından yutulacağıdır (Giddens, 1999: 59; Edgell, 1998: 23; Yıldırım, 2017: 175).

Diğer taraftan Weber’e göre “statü”; pozitif ve negatif ayrıcalıklar açısından sosyal itibar üzerinde etkili bir hak iddiasıdır. Statü genellikle; yaşam tarzı, formel eğitim, kalıtımsal ya da mesleki saygınlığa dayanır. “Statü grubu” ise, büyük bir gruptaki kişilerin çokluğunu ifade eder; bunlar özel bir sosyal itibar ve statü tekelleri talep ederler. Statü grupları; meslek tipiyle (mesleki statü grupları), kalıtımsal karizma aracılığıyla (kalıtımsal statü grupları) ve politik güçlerin tekeli sahiplenmesiyle (politik statü grupları) ortaya çıkarlar (Weber, 2012a: 427-428). Sınıfların aksine statü grupları, normal olarak gruptur ve çoğu zaman biçimsiz (amorf) olmalarına karşın genelde topluluklardır (Weber 2012b: 297).

Buraya kadar anlatılanlara göre, Marx ve Weber’in “ara sınıflar” hakkında görüşlerinin kısa bir analizi yapılması gerekirse; her iki sosyolog da erken kapitalist dönemde bu sınıfın varlığından bahsetse de oldukça farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kapitalist sınıf yapısında iki zıt sınıf ön plana çıkmasına rağmen, Marx, orta zümrelerin kapitalizmin gelişimi ile paralel olarak büyümekte olduğunu görmüş fakat, bu zümrenin ileride yok olacağına inanarak bu sınıf ile ilgili ayrıntılı analizler yapmamıştır. Weber ise, kapitalizmin gelişimi ile küçük burjuvazinin proletarya içinde eriyeceğine değil, genişleyen ücretli işçiler kategorisi tarafından yutulacağına işaret etmiştir. Yani Weber’e göre küçük burjuvazi, beyaz yakalı işler için daha fazla piyasaya girecek ve dolayısıyla orta ve üst orta sınıfın hem sayısı hem de önemi artacaktır. Bu bağlamda alt sınıflardan orta ve üst orta sınıflara doğru hareketlilik, Marx’ın iddia ettiği gibi bu sınıfların işçi sınıfı ile birlikte devrimci bir harekete katılma ihtimallerini de büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır (Aydın, 2018: 254). Burada önemli bir nokta olarak belirtmek gerekir ki; hem Marx hem de Weber, “geleneksel” ya da “eski orta sınıf” olarak adlandırılan toplumsal tabakayı işaret etmektedirler. Yani “eski orta sınıf”tan genel olarak kastettikleri; kendi işlerinin başındaki küçük iş sahipleri, küçük dükkân sahipleri ve

küçük çiftçilerdir. Ancak kapitalist dönüşüm ve onu etkileyen birtakım dinamiklerle (emek sürecinin parçalanması, toplumsal işbölümü yapısındaki değişimler, teknolojik gelişmeler, yönetim ilişkilerinin farklılaşması vb.) “eski orta sınıf”ın bu ayırıcı özelliği gittikçe kaybolmaya başlamış, dolayısıyla bir orta sınıf tanımı yapmak güç olmakla birlikte, orta sınıfların kimler oldukları hangi özellikleri barındırdıkları gibi sorular çağdaş sınıf kuramlarında “yeni orta sınıf” meselesi etrafında dönen tartışmalara zemin hazırlamıştır.

4. Çağdaş Sınıf Kuramlarında “Yeni Orta Sınıf”

Marx’ın ve Weber’in işaret etmiş olduğu “eski orta sınıf”, günümüz orta sınıflarının özelliklerini tam olarak karşılayamamaktadır; çünkü kapitalist gelişim sürecinde yaşanan dönüşümlerle sınıf bölmeleri çeşitlenmiştir. Öyle ki, esnek üretimle yeni mesleklerin ve iş düzenlerinin gelişmesi ve bununla birlikte sermayenin çeşitlenen yönetim işlevleriyle ilişkili olarak, en nihayetinde “yeni sınıfsal yapılar” işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki alanın genişlemesine ve çeşitlenerek dolmasına neden olmuştur. Bu bağlamda kapitalist üretim ilişkilerinin sergilediği dinamizm, sınıf sorunu bağlamındaki ortamı daha karmaşık bir duruma getirmiş, bununla bağlantılı olarak da Marksist ve Weberci kuramın izleyicileri bu değişikliği dikkate alarak yeni kuramlar geliştirme zorunluluğu hissetmişlerdir. İşte tam da bu noktada işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki genişleyen sınıflar, Marx ve Weber’den sonraki düşünürler tarafından “yeni orta sınıf”, “yeni küçük burjuvazi”, “profesyonel yönetici sınıf” gibi tanımlamalarla tartışılıp incelenmeye çalışılmıştır (Belek, 2013: 84; Burris, 1987; 2011).

Burris’e göre; yeni orta sınıf ile kastedilen tartışmalarda, üç önemli husus merkezi yer tutar (1987: 5-6; 2011: 4): İlk olarak, sınıfların sınırlarını belirlemeyle ilgili tanım sorunudur (orta sınıf konumlarını işçi sınıfından ayıran sınır nedir?). İkinci olarak, orta sınıf konumlarının doğası ve kimliğini aydınlatmayla ilgili kavramsal sorundur (terimin tam anlamıyla bir “sınıf” oluştururlar mı? Eğer öyleyse, gelişmiş kapitalizmdeki yeni bir sınıfı mı, yoksa eski bir orta sınıfın evrim geçirmiş halini mi oluştururlar?). Üçüncüsü bu grubun emek ve sermaye mücadelesindeki ittifakını öngörmeyle ilgili politik bir sorundur (proletaryanın mı burjuvazinin mi safında yer alacaklar, bağımsız bir üçüncü yol mu oluşturacaklar, yoksa rakip baskıların gerilimi altında parçalanacaklar mı?).

Bu bağlamda ilk olarak C. Wright Mills’in “beyaz yakalılar” kavramı incelenebilir. Mills *White Collar* (Beyaz Yakalılar) eserinde, Amerikan orta sınıfını en ince ayrıntılarına kadar ele almaya çalışır ve giriş bölümünde “beyaz yakalı insanların sessizce modern topluma girdiğine” işaret eder (Mills, 1969). Mills’in “yeni orta sınıf” anlayışı çok boyutlu bir

tabakalaşma modeline dayanır. Mills'e göre; "maaşlı beyaz yakalı işçiler", tabakalaşma boyutlarının her birinde genellikle "orta" bir konumu işgal ederler ve ağırlıklı olarak prestijli sayılan mesleklerde çalışırlar. Mills, "yeni orta sınıf mesleklerde insanların başkasının mülkünde başkası için çalıştığını" belirtir. Ona göre tam olarak bu durum, "eski ve yeni orta sınıflar" arasındaki en büyük farklardan biridir ve küçük nitelikli girişimcilerin eski dünyası ile yeni toplumun mesleki yapısı arasındaki karşılığın bir ipucudur (Mills, 1969: 71). Ancak Mills (1969: 73-74), "beyaz yakalılar"ın diğer ücretli çalışanlardan "gelir ve prestijleri" bakımından ayrıldığına altını çizer. Beyaz yakalı çalışanlar, gelirlerini emek güçlerinden kazanmaları sebebiyle diğer ücretlilere benzeseler de, gelir seviyelerinin, istihdam güvenliklerinin ve toplumsal hiyerarşide yukarı doğru hareketliliklerinin fazla olmasından dolayı belli bir avantaja sahiptirler. Ayrıca eğitimsel nitelikleri ve sosyal prestijleri yüksektir. Bu bakımdan siyasi güç kullanma potansiyelleri de vardır (Burris, 1987:8-10).

Amerikan sosyolog Erik Olin Wright, neo-Marksist sınıf çalışmaları arasında ismi en çok anılandır. Wright'ın hareket noktası, teorik düzlemde güçlü olan Marksizmi, ampirik düzlemde de güçlü kılmaktır. Bu sebeple, ampirik araştırmalarda kullanılabilecek Marksizm çizgisinde "sınıf tipleri sınıflandırması" geliştirmekle uğraşmıştır (Edgell, 1998: 26). Wright'ın orta sınıf meselesine yönelik geliştirdiği katkı, *Sınıflar* (2016) eserinde geliştirilmiş "çelişkili mevkiler" olarak adlandırdığı pozisyonlardır (Burris, 1987: 15). Bu bağlamda Wright, öncelikle orta sınıf meselesine yönelik geliştirilmiş Marksçı stratejileri dört başlık altında toplamıştır (Wright, 1980: 327; Wright, 2017: 14): İlki, "ileri kapitalist toplumlarda sınıf yapısı gerçekten kutupludur; orta sınıf kesin olarak ideolojik bir yanılsamadır." Wright'a göre bu, orta sınıf sorunuyla sorunun kendisini reddederek başa çıkmaktır. İkincisi, "orta sınıf diğer sınıfların bir kesimi olarak "yeni küçük burjuvazi" veya "yeni işçi sınıfı" olarak görülmelidir." Bu stratejide kapitalizmin temel sınıf haritasına el değmemiş, ancak sınıflar içerisindeki önemli iç çeşitlilikler sınıf yapısı analizine eklenmiştir. Üçüncüye göre, "orta sınıf burjuvaziden, proletaryadan veya küçük burjuvaziden ayrı tamamen farklı bir sınıftır." Burada Wright'a göre sınıf yapısına tamamen yeni bir kategori eklenmiş ve kapitalizmin sınıf haritası radikal bir şekilde değiştirilmiştir. Dördüncüsü ise, "orta sınıf aslında tam anlamıyla bir sınıf değildir". O halde bunlar, Wright'ın "sınıf ilişkileri içerisinde çelişki mevkiler" olarak adlandırdığı pozisyonlardır. Örneğin yöneticiler, aynı anda (kapitalistler tarafından yönetilen ücretli işçiler olduklarından) hem işçi sınıfı içerisinde (üretim sürecini ve işçilerin emeğini kontrol ettiklerinden) hem de kapitalist sınıf içerisinde dirler.

Wright, “çelişkili sınıf konumları” olarak üç ara sınıf tespit etmiş ve bunları şu şekilde tanımlamıştır: Kapitalistler ve işçi sınıfı arasındaki yöneticiler ve idareciler; küçük burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki yarı-bağımsız çalışanlar ve kapitalist ve küçük burjuvazi arasındaki küçük işverenler. Wright, daha sonra oluşan bu şemanın “sömürü” ilişkilerini kapsamadığını neredeyse “hakimiyet” ilişkilerine dayandığını fark etmiştir (Wright’tan akt. Arslan, 2012: 65; Edgell, 1998: 29). “Sömürü”nün bir tarafa bırakılmasına karşı çıkarak, Roemer’ın sömürü teorisini kendine dayanak alıp orta sınıflar probleminin tekrar kavramsallaştırılması gerektiğini düşünmüştür. Böylece hem klasik Marksist sınıf fikrine bağlı kalmış, hem de kapitalist toplum içindeki kutuplaşmış sınıf mevkilerinin bütün bir alanının ayırt edilmesini mümkün hale getirmiştir (Wright, 2016). Yani Wright kısaca, “sömürü” ilişkileri açıklaması ile çelişkili sınıf konumları modelini geliştirmiş ve maaşlı yöneticiler ile idareci ve denetici olmayan maaşlı profesyonel ve teknisyenlerin konumlarını da açıklamıştır.

Yeni orta sınıf tanımlarından değinilmesi gereken bir tanesi de, Barbara ve John Ehrenreich’in “The Professional-Managerial Class” (1977) makalesinde işaret etmiş oldukları “profesyonel yönetici sınıf” kavramıdır. Ehrenreich’lara göre, sınıflar iki önemli karakteristikle tanımlanırlar (1977: 12): İlki; “toplumun ekonomik temellerine dair ortak ilişki” (üretim araçları ve toplumsal olarak örgütlenmiş bölüşüm ve tüketim örüntüleri), ikincisi; “birlik içerisinde bir toplumsal ve kültürel varoluş” (bu paylaşılan bir yaşam tarzı, akrabalık ilişkileri, tüketim örüntüleri, çalışma alışkanlıkları ve ideolojiyi içerir). Ehrenreich’lar, profesyonel yönetici sınıf kavramıyla yeni bir sınıfın ortaya çıktığını öne sürmüşlerdir. Profesyonel yönetici sınıf; “üretim araçlarına sahip olmayan ve toplumsal işbölümündeki ana işlevi, kapitalist kültürün ve kapitalist sınıf ilişkilerinin yeniden üretimi olarak tanımlanabilecek maaşlı kafa işçilerinden oluşur” (1977:13). Ehrenreich’lar, profesyonel yönetici sınıfın tek, birlikli bir sınıf olduğu konusunda ısrar etmişlerdir. Çünkü profesyonel yönetici sınıfın üyeleri yalnızca ortak bir ekonomik işlevi değil, aynı zamanda (bireysel başarıyı yücelten) belirli aile yaşamı örüntüleri, kendi örgütlenme biçimleri (mesleki kuruluşlar), kendilerine özgü ideolojileri (teknokratik liberalizm) ve kendi sınıfsal yeniden üretim ve sosyalleşme kurumlarıyla (yüksek okul ve üniversiteler) sıralanan ortak bir kültürel varoluşu da paylaşırlar (Burris, 2011: 16). Böylece Ehrenreich’lar, hem Marksist hem de Weberci kavramları da özgür bir şekilde kullanmış olurlar: Marx’tan ekonomik sınıf yaklaşımını, Weber’den ise (ortak sosyal ve kültürel varlık derken) sosyal sınıf ya da statü grubu kavramını almışlardır (Belek, 2013: 87).

John Goldthorpe ise, sınıf analizlerinde Neo-Weberci teorisyenlerden ilk akla gelen sosyolog olarak ön plana çıkmaktadır. Goldthorpe’un sınıfları

ayrıştırımadaki kriteri “meslek”tir; çünkü meslek piyasa olanakları bakımından homojen bir yapıdır ve birbirine benzer olan mesleklerin aynı sınıf başlığı altına yerleştirilmesi de bu anlayışın doğal bir uzantısıdır (Belek, 2013: 105). Goldthorpe, Weber’in iki temel sınıf unsurunu (alışverişe yönelik mülk sahipliği ve pazarlanabilir bilgi/beceriyi) tek bir modelde birleştirmeye çalışması onun Weberci kökenini de açıkça ortaya koymaktadır (Edgell, 1998: 37). Bu bağlamda Goldthorpe, “pazar konumu” ve “iş konumu”nu sınıf pozisyonlarının iki ana bileşeni olarak kullanmış ve bu görüşü sınıf şemasının geliştirilmesinde uygulamaya çalışmıştır (2003: 314). Bireyin “pazar konumu”; bireyin maaşı, iş güvenliği ve yükselme beklentisiyle bağlantılıyken, “iş durumu”; meslek içindeki yetki, güç ve denetim sorunlarıyla alakalıdır (Giddens, 2008: 351).

Goldthorpe, toplumsal sınıfları kısaca; “hizmet sınıfı”, “ara sınıf” ve “işçi sınıfı” olarak ayırmıştır. Bu durumun en önemli yanlarından biri; ücretli veya maaşlı çalışanların birbirinden oldukça farklılaşmış olduğunun gösterilmesidir. Goldthorpe’un orta sınıfla ilgili olarak en önemli katkısı ise, “hizmet sınıfı” kavramsallaştırmasıdır. Buna göre orta sınıflar; kafa işçileri, profesyoneller ve yöneticilerden oluşan hizmet sınıfı ve kendi içinde çalışan küçük burjuva olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Başka bir deyişle; rutin işlerde kol kuvvetine dayalı çalışanların dışındaki tüm çalışanlar “hizmet sınıfı” olarak isimlendirilmektedir (Goldthorpe’dan akt. Yıldırım, 2017: 186). “The Service Class Revisited” çalışmasında belirttiği gibi; Goldthorpe göre, hizmet sınıfı çalışan bir sınıftır ve göz önüne alınması gereken temel problem de hizmet sınıfını diğer çalışan sınıflardan ayırmaktır (2003: 314). Goldthorpe hizmet sınıfının, sınıf pozisyonunu belirlemede anahtar kavramlar olan “güven”e ve “kontrat”a işaret etmektedir. Hizmet sınıfı, işverenle aralarındaki ilişkiyi düzenleyen bir sözleşme yapar ve işverenin çıkarları doğrultusunda, ondan aldığı yetkiler çerçevesinde yönetim görevini yerine getirir. Bunun sonucunda, sıradan işçilerle karşılaştırıldığında daha sağlam bir iş güvencesini ve daha iyi bir kariyeri ödül olarak elde eder (Goldthorpe’dan akt. Yıldırım, 2017: 186).

“Hizmet sınıfı” kavramı hakkında, Mike Savage ve arkadaşlarının tanımlamalarına da kısaca değinmek önemlidir. Savage ve arkadaşlarına göre (1995: 8-9); “hizmet sınıfı” kayda değer bir “çeşitliliğe” sahiptir. Bu bağlamda hizmet sınıfı; işverenleri ve çalışanları, yönetici ve yönetilenleri, sertifikalı ve sertifikasız işçileri, milyonerleri ve ortalama maaşın altında kalanları içerir. Sonuç olarak hizmet sınıfı bu tanımlamalara göre; sıradan çalışanları olduğu kadar, küçük ve orta büyüklükteki işveren ve iş sahiplerini, özellikle eğitilmiş ve kendi iş yerine sahip olanları kapsamaktadır. Hizmet sınıfından neredeyse sadece becerili, yarı-becerili ve becerisiz kol emeği çalışanları ya da mavi yakalı endüstri, maden ve

inşaat işçileri dışlanmaktadır. Dolayısıyla bu sınıf, çok geniş bir kesimi orta sınıf olarak tanımlamaktadır (Arslan, 2012: 69).

Son olarak Fransız sosyolog Pierre Bourdieu, *Distinction*'da (2017) sunmuş olduğu orta sınıf şemasında küçük burjuvaziyi üç kesime ayırmış ve her kesimin kendine özgü bir hayat tarzı olduğunu belirtmiştir. Buna göre; sayısı gittikçe azalan “düşüşteki küçük burjuvazi”, çalışmaya ve sağlamlığa büyük önem atfeden geleneksel ve sade zevkleri olan zanaatkâr ve tüccarlardan meydana gelir (Jourdain ve Naulin, 2016: 90). Düşüşteki küçük burjuvazi Bourdieu'nün deyimiyle (2017: 500); “baskıcı eğilimlerin temelinde yer alan gerici yatkınlıkları dışa vurur, bütüne göre daha yaşlı ve eğitim sermayesine pek az sahiptirler, modernizme veya konfora yönelik tüm eğilimlere tepki içindedirler. Gerici tercihler ve burjuva kültürünün sınıf düşmüş beğenilerine yönelirler. Bu bakımdan düşüşteki küçük burjuvazinin mensupları, her konuda en ağırbaşlı ve en geleneksel tercihleri dile getirirler (geleneksel yemekler, akli başında/dengeli arkadaş gibi). İşçiler için değerli olan ehlikeyif yaşam stilini reddederler. Yeni mesleklerin sahiplerine has tüm erdemleri (sanatçı ruhlu, eğlenceli, tarz sahibi) dışlarlar.” (2017: 504). Girişimci/yükselişte olan küçük burjuvazi, her şeyi toplumda yükselme iradelerine bağlayan ücretli çalışanlardan, küçük memurlardan, ilkokul öğretmenlerinden, teknisyenlerden vs. oluşur (Jourdain ve Naulin, 2016: 90). Bourdieu'ye göre girişimci küçük burjuvazi; “kendi kendine öğrenmek için çaba harcama, kültürel iyi niyet, çaba gayretkeşliği, koleksiyon yapmak gibi tercihleriyle, küçük burjuvazinin özelliklerini en yüksek derecede barındırır. Girişimci küçük burjuvazi sahip oldukları ve sahip olmayı bekledikleri her şeyi eğitime borçludur. Bu yüzden de hiyerarşileri, yetkinlik farklılıkları veya eğitim unvanı farklılıklarıyla özdeşleştirirler. Girişimci küçük burjuvazinin tüm varoluşu, sadece vekaleten yaşayabileceği bir geleceğin öne alınmasıdır. İhtiraslarını çocuklarına yansıtırlar. Çocukları için düşlediği gelecek şimdiki zamanını tüketir. Ertilenmiş hazzın ve ertelenmiş şimdiki zamanın (ödemeler bittiğinde, okul bittiğinde, çocuklar büyüdüğünde, emekli olunca vb.) insanıdır. Girişimci küçük burjuvazinin birikimlerini harcayacak pek zamanı olmadığından bazı beklentilerinden vazgeçmeleri gerekebilir. Bu durum gerilimlere yol açar ve toplumsal dünya karşısında, kandırılmış olma korkusu biçiminde onlara her zaman musallat olan “hınç” kalır” (2017: 505-508). Yeni küçük burjuvazi ise, hem diploma eksikliği nedeniyle sınıf düşmüş olan burjuvalardan hem de burjuvaziye dahil olmak için ihtiyaçları olan toplumsal sermayeden yoksun, ancak güçlü bir kültürel sermayeye sahip küçük burjuvalardan oluşur (Jourdain ve Naulin 2016: 90). Bourdieu'ye göre; “yeni küçük burjuvazide, burjuva kökenli yaşam tarzına yakınlaşma çabası vardır. Bu bağlamda kendi köken sınıflarının ortalamasına göre daha kısa eğitim almış, ancak orta sınıfların

ortalamasına göre daha uzun eğitim almış ve aileden edinilmiş bir kültürel sermayeye ve çok önemli ilişkilerin sosyal sermayesine sahip olan üst sınıf kökenli yeni küçük burjuvazinin mensupları, orta sınıflar içerisinde en yüksek düzeyde yetkinliğe sahiptirler. Bunlar burjuvazinin seçimlerine en çok benzeyen seçimlerde bulunanlardır. Aynı zamanda serbestleşmiş yaşam stiline gevşeklik ve basitlikle bir yapmacılık veren beğeni ve erdemler karşısında bir mesafe gösterme kaygısı vardır. Dolayısıyla girişimci küçük burjuvazinin sıkıcı normlarından vazgeçerek, yeni etik normları benimserler. Bu bakımdan dini veya siyasi muhafazakârlığa sahip düşüşteki küçük burjuvazinin baskıcı ahlakına karşı çıkarlar. Aynı oranda yükselişte olan küçük burjuvazinin de çileciliğine ters düşerler” (2017: 516-527). Bourdieu’nün sunmuş olduğu bu orta sınıf şeması, bu çalışmada daha ileride değinilecek olan modern Türkiye’de özellikle 1990’lardan sonra tüketim örüntüleri ve farklı beğeniler üzerinden orta sınıfların kendi içerisinde nasıl farklılaştığına dair yapılan ampirik çalışmalara sağlam temeller sunmuş ve hatta geniş bir alan açmıştır.

5. Modern Türkiye’de Sınıfsal Yapının Görünümü ve Orta Sınıflar

Modern Türkiye’de yapılan sınıf çalışmalarının ileri kapitalist ülkelerden bağımsız olarak geliştirilmediğini daha önce belirtmiştik. Ancak Cumhuriyet’in kuruluşundan özellikle 1960’lara kadar toplumsal ve politik söylemde, Türk toplumunda ileri kapitalist ülkelere benzer şekilde sınıf bilincine sahip olan kararlı bir sınıf yapısının var olmadığı vurgulanarak sanki “ayrıcalıksız” bir kitleden oluşan homojen bir grup olduğuna dair göndermeler yapılmıştır. Bu durumun farklı sebepleri olduğu söylenilebilir: Özellikle Heper’in de ifade ettiği gibi (2015); Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle birlikte Türkiye’de ümmet fikrinin yavaş yavaş terkedilmeye başlaması, böylece Atatürk’ün “milliyetçilik” ve “halkçılık” ilkelerinin sosyal bütünleşmeyi sağlayan bir araç olarak kullanılması etkili olmuştur. Buna göre; milliyetçilik ilkesi devlet bütünlüğünü sağlayan bir araç olarak kullanırken, halkçılık ilkesi sosyal bütünleşmeyi sağlayan bir araç olarak kullanılmıştır (Yavuz, 2017: 201). Diğer taraftan, modern Türkiye’de 1960’lara kadar yapılan toplumsal yapı araştırmalarında doğrudan “toplumsal sınıflar” değil, “toplumsal tabakalaşma” konusu incelenmektedir. Bu nokta önemlidir; çünkü “tabakalaşma” ve “sınıf” kavramları sosyal bilimler alanında çok uzun yıllar sanki aynı gerçekliğe denk düşüyormuşçasına birbirini yerine geçecek şekilde, eş anlamlı olarak kullanılmışlardır. Ancak “sınıf”; kölelik, kast, zümre gibi toplumsal tabakalaşmanın bir türüdür ve diğer toplumsal tabakalaşma türlerinden farklı olarak kapitalist sistem içinde (özellikle

sanayileşmeyle birlikte) bir katmanlaşma tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır (Berber, 2003). Bu bağlamda Türkiye'nin az gelişmiş bir ülke olarak, ileri kapitalist toplumlarda yaşanan güçlü kapitalistleşme sürecini yaşamamış olması ve Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda, ileri kapitalist ülkelerde olduğu gibi güçlü bir şekilde sanayileşmemesi Türk toplumunda ileri sanayi ülkelerine benzer şekilde sınıf bilincine sahip kararlı bir sınıf yapısının bulunmadığı fikrine hizmet etmiştir.

Siyasi ve ideolojik etkenlerin yanı sıra, düzensiz ve karmaşık bir mesleki yapının varlığının farklı kesimleri tanımlamayı zorlaştırması ve hem kırsal hem de kentsel üretim ilişkilerinden kaynaklanan sınıf pozisyonlarını kapsayacak kadar güçlü olan bir ölçüm aracının olmaması gibi durumlardan dolayı, Türk literatürü sınıf yapısıyla ilgili ampirik çalışmalardan yoksun kalmıştır (Karademir, 2009: 81-83). Ancak yine de Cumhuriyet'in ilanından özellikle 1960'lara kadar yapılan çalışmalar, örneğin; Behice Boran'ın 1941-1942 yıllarında Manisa'nın farklı köylerinde yürüttüğü bir çalışma olan *Toplumsal Yapı Araştırmaları* (1992), Mübaccel Kıray'ın Veblen'in ortaya koymuş olduğu sorunsaldan hareket ederek, tüketimin doğrudan ekonomik olmayan toplumsal belirleyenlerini ayırt etmeye yönelik *Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma* (2005), Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun "İçtimai Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma" makalesi (1958) ve Amiran Kurtkan'ın "Türkiye'de İçtimai Sınıflar" başlıklı makalesi (1960) gibi "yapı araştırmaları", yaşam şanslarının farklı tabakalar arasında nasıl dağıldığını analiz etmek için bize önemli araçlar sunmuş ve sınıf literatürüne ilişkin önemli görüşler geliştirmişlerdir. Cumhuriyet'in ilanından 1960'lara kadar olan dönemde ele alınan bu çalışmalar Türkiye'de ileri kapitalist ülkelerdeki gibi sınıf bilincine ulaşmış kararlı bir sınıf yapısının var olup olmadığı tartışmaları üzerine şekillenmiştir. Dolayısıyla Türk literatürü 1960'lara kadar tam anlamıyla "sınıf"ı merkeze alan, doğrudan "sınıf" meselesine odaklanan ampirik çalışmalardan yoksun kaldığından dolayı bir "orta sınıf" tanımı da elde edilememiştir.

1960-1980 arası dönemde ise, sınıfsal mücadeleler artmaya başlamıştır. Öyle ki; 1961 Anayasası ile Türkiye Devleti "sosyal devlet" ilkesini benimsediğini ilk kez ifade etmiş ve bu şekilde sendika kurmak, bir sendikaya üye olmak ve grev ve toplu sözleşme imzalamaya hakları ilk kez tanınarak, anayasal güvence altına alınmıştır. Bu anlamda devlet, Türkiye'nin toplumsal yapısını ilk kez sınıflı bir yapı olarak da tanımıştır. (Özatalay, 2015). 1960-1980 arası döneme özellikle Şerif Mardin'in (2013a); "Türkiye'nin toplumsal yapısı ile Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı arasında kurumsal bakımdan bir süreklilik ilişkisi olduğu" iddiası hakim olmuştur. Çünkü buna göre, Osmanlı'dan devralınan patrimonyal

bürokratik yönetim tarzının bir sonucu olan ve merkez/çevre ikiliği üzerinden tanımlanabilecek yönetici sınıf-yönetilen sınıf ayrımı modern Türkiye devletine devrolmuştur (Mardin, 2003; Özatalay, 2015). Böylece Mardin'in aslında, Türkiye'de ileri kapitalist ülkelerde olduğu şekliyle sınıf temelli tabakaların olmadığı biçimdeki iddiaya dair en nitelikli açıklama çerçevesini geliştirmiş olmakla birlikte, Türkiye'de orta sınıfların varlığına dair de önemli saptamalarda bulunmuştur (Mardin, 2003; Mardin, 2013a; Mardin, 2013b).

Mardin, "Türkiye'de Orta Sınıfların Üç Devri" (2003) makalesinde oldukça yaygın bir klişe olan "Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesinde, ileri kapitalist ülkelerin orta tabakasına tekabül eden bir sınıfın eksik olduğu" yönündeki görüşü tartışmıştır. Mardin'e göre Türkiye'de; Türklerde bir orta tabaka olmadığı teorisini gerek kendimize, gerekse başkalarına kabul ettirebilecek bir psikolojik iklim hâkim olmuştur. Oysa Mardin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan bir orta sınıfın varlığını belirtmiştir. Mardin'e göre (2003: 337-341); İngiltere'den ithal edilen malların Türkiye'ye daha kolay girmesi maksadıyla yapılan ticari anlaşmalarla, ticaret ve sanayi ile uğraşan orta halli Türk-İslam grubunu ayakta tutmuş olan imkânlar Avrupalıların eline geçmiştir. Ticaretin Avrupalıların eline geçmesi, bu mesleğe olan rağbeti azatmış ve tüccarlar çocuklarını kâtip olarak yetiştirmeye çalışmışlardır. Böylece iş edinebilme kaygısıyla devlet memur kadroları genişlemiştir. Bu memur tabakasını oluşturanlar, kâtip olarak yetiştirilen kalem efendileridir. Bu tabaka, özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra hakiki bir ihtiyacı karşılamaya başlamış ve güvenilir bir idare elemanı haline gelmiştir. Bugün bu tabaka, sağlam temeller üzerine oturmuş bulunan birçok idari ve siyasi müessesinin kurulmasına yardım etmiştir. Mardin, eski memur sınıfının bir kısmının Türkiye Cumhuriyeti memur kadrolarına aktarılmış olduğuna ve modern Cumhuriyet Türkiye'sini yaratma işinin bu yeni orta-memur tabakasına emanet edilmiş olduğuna işaret etmektedir. Karpat da Mardin'in bu görüşünü destekleyerek (2010: 29); "Osmanlı Devleti'nden kalan kültürel mirası değerlendiren ve Türkiye'de modern demokrasinin yerleşmesinde birinci derecede etkisi olan kimselerin, "orta sınıfa" mensup olduğunu" ifade etmiştir. Bu bağlamda, hem Mardin hem Karpat Türkiye'de; iyi eğitim almış, bürokrasi işlerinde yetkin ve hatta aydın kimliğine sahip bir orta sınıf tanımlaması da yapmış olurlar.

Ancak yine de orta sınıfların içindeki bölünmeyi direkt olarak sorgulayan ilk tartışma, Nezih Neyzi'nin 1973 yılında yayınlandığı "The Middle Classes in Turkey" (Türkiye'de Orta Sınıflar) başlıklı makalesinde yapılmıştır. Neyzi tartışmasının başında, Türkiye bağlamında sınıf kavramını Batı Avrupa'daki gibi iktisadi alandaki çatışmacı ilişkilerin

ürünü olarak değil, bir dizi mesleği, yönelimi ve çıkarı paylaşan gruplar olarak tanımlamıştır. Neyzi'nin bu tanımlaması Mustafa Kemal Atatürk'ün, ulusun bütünlüğünü korumak, toplumsal çatışmaları engellenmek ve her türlü ayrımcılığa karşı durmak adına, Türkiye Cumhuriyeti'nin esas prensiplerinden birinin toplumsal hayattaki işbölümü itibariyle farklı meslekleri yerini getiren grupların/zümrelerin olması gerektiği şeklindeki siyasi tutumuyla da örtüşmektedir. Neyzi, tarihsel olarak Türkiye'deki orta sınıfların omurgasını devletin farklı kademelerinde memuriyet yapanların ve bürokratik elitin oluşturduğunu iddia etmiştir. Ancak tartışmasının devamında 1950'lerde, endüstri ve hizmet sektörünün büyümesi ve iş gücüne yeni girişimcilerin, yöneticilerin, küçük üreticilerin ve iş adamlarının girmesiyle birlikte orta sınıfların yapısının değişmiş olduğunu da altını çizmiştir. Neyzi, bu grubu "yeni orta sınıf" olarak tanımlamış ve bu sınıfın Türkiye'nin kaderini 1950'lere kadar belirlemiş olan bürokratlar, memurlar ve entelektüellerden farklı bir siyasal yönelimi olduğunu belirtmiştir (Neyzi'den akt. Karademir-Hazır vd., 2016: 74).

1960-1980 arası dönemde ele alınan bu çalışmalar, 1960 öncesi hakim olan düşünce yapısına (Türkiye'de ileri kapitalist ülkelerde olduğu şekliyle sınıf bilincine ulaşmış, kararlı ve çatışmacı ilişkilerin bir ürünü olarak ortaya çıkan bir sınıf yapısının olmaması) kapsamlı bir cevap niteliği taşımakla birlikte, orta sınıfların varlığına dair de güçlü iddialarda bulunmuşlardır.

1980'lerden sonra nüfus kentlerde ilk kez yoğunlaşmaya başlamış ve orta sınıf konusunu doğrudan sorgulayan, özelliklerini, gelişmelerini ve kim olduklarını konu alan; kısaca sınıfsal karakterlerini açıklamaya çalışan ampirik çalışmalar bu dönemde oluşturulmaya başlanmıştır. 1980'lerden sonra Türkiye'nin toplumsal yapısını analiz etmek üzere geliştirilmiş en kapsamlı sınıf şeması Korkut Boratav'a aittir (2004; 2016). Boratav, Marksist sosyal bilimcilerce benimsenen "sömürü ilişkileri"nden hareket ederek ama aynı zamanda tabakalaşmada etkili olan yeniden bölüşüm ilişkilerini de analize dâhil ederek bir sınıf şeması oluşturmuştur (Özatalay, 2015: 109-111). Bu noktada Boratav'ın iki önemli çalışması ön plana çıkmaktadır: *1980'li yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm* (2016) başlıklı çalışmasında Boratav, 1980'li yıllarda Türkiye toplumunun geçirdiği sancılı dönüşümleri, sınıf çözümlerine yönelerek ve bölüşüm karşıtlıklarını inceleyerek kavrama çabasına girmiştir. Boratav bu kitabında, toplumdaki artı ürüne el koyma mekanizmalarını tespit etmekle işe başlamak gerektiğini belirtmiş; böylece üç mekanizma ve altı temel konum saptamıştır: Kapitalist üretim ilişkisi (burjuvazi/işçi sınıfı); Basit meta üretimi (tüccar/köylü); Yarı-feodal üretim ilişkisi (toprak ağası/ortacı-kiracı köylü). Bu noktadan sonra da, toplumsal sınıflar ile

toplumsal tabakalar arasında ayırım yapmanın gerekli olduğunu öne sürmüş ve bu aşamada el konulan artığın yeniden bölüşülmesindeki farklılıklara bağlı olarak tabakaların oluştuğunu belirtmiştir (Boratav'dan akt. Özatalay: 2015: 112). Boratav, *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri* (2004) kitabında ise; İstanbul'un halk semtlerinden ve Anadolu köylerinden sınıf profilleri çıkarmış ve bu profillerle Türkiye toplumunun geçmişine damgasını vuran, geleceğini biçimlendirmekte olan kimi süreçler arasında bağlantılar kurmuştur (Boratav, 2004: 11).

Boratav her iki çalışmasında da (2004, 2016), Marksist paradigmanın kategorilerini kullanmış ve konu hakkında ampirik veri sağlamıştır. Bu çalışmaların bizim konumuz açısından önemi ise, Boratav'ın toplumsal sınıfların oluşumunun artı ürüne el koymanın farklı mekanizmalarıyla tanımlanabileceğini göstermesidir. Boratav'a göre, toplumsal sınıflar arasındaki ayırım ancak artığın yeniden paylaşım süreçlerini çözümlyerek yapılabilir. Buna göre; temel toplumsal sınıflar olan burjuvazi ve işçi sınıfı artı değer birincil bölüşüm ve paylaşım ilişkisi sonucu ortaya çıkarken, orta sınıflar ikincil bölüşüm ve paylaşım ilişkisi sonucu ortaya çıkar. Yani, herhangi bir toplumda artı değer üretimi ve sahipliği olan birincil paylaşım ilişkisini, artı değer piyasa içinde olduğu kadar piyasa dışındaki mekanizmalarla tekrar paylaşımı ikincil paylaşım ilişkisini tanımlar. Böylece, artı değeri üretenler işçi sınıfını, artı değere el koyanlar burjuvaziyi oluştururken, artı değer piyasa içi ya da dışı mekanizmalarla el değiştirmesinde rol alanlar da orta sınıfları oluşturur. Buna göre, ikincil kategoriye giren ara tabakaların tümü (bürokrasi, serbest meslek sahipleri ve marjinal gruplar) Marksist yazın içinde oldukça gevşek bir biçimde "küçük burjuvazi" terimi ile anılırlar (Boratav, 2004: 19; Boratav, 2016: 17-19; Arslan, 2012: 59). Bu bağlamda Marksist kuram, toplumsal sınıfların oluşumunu artı değer dağıtım ilişkisi ile de açıklamış olur.

1990'lardan sonra, Türkiye'de orta sınıfların içindeki farklılaşmaya değinen çalışmalar artmaya başlamıştır. Buna göre, Türkiye'deki en geniş orta sınıf yazınının yaşam tarzı ve kültürel pratiklerin ayrıştırıcılığına vurgu yapan çalışmalar olduğu söylenilebilir. 1980'lerdeki özelleştirme dalgası özel sektörü büyüttükçe; refah düzeyi önceki orta kesimlere göre oldukça yüksek, daha eğitilmiş, küresel ilişkiler ağı olan, Batılı yaşam tarzını içselleştirmiş genç kentli profesyonel bir kesim ortaya çıkmıştır. Bu kesim, Şimşek'in tabiriyle diğer orta sınıflardan esneklikleri, girişimcilikleri, ağır bürokrasiye ve verimsiz devlet kurumlarına ters düşen özellikleri ile ayrılmaktadır. "Yeni orta sınıf" bireyler, kimliklerini vurgulamak için; dışa dönük olmak, tüketim ile ilgili olmak, geleneksel orta sınıfın abartılı gösterişine alternatif bir tarz geliştirmek ve eğitim ile edinilen pozisyonu vurgulamak gibi stratejiler geliştirmişlerdir

(Şimşek'ten akt. Karademir-Hazır vd., 2016: 76). Ayrıca Sencer Ayata'nın Ankara'da yeni orta sınıf "uydu kent" yerleşimindeki toplumsal yapı ve kültür üzerine odaklandığı çalışma (2005); bizlere bu "yeni orta sınıf" olarak adlandırılan özellikle maddi durumu iyi olan üst-orta ve orta sınıf ailelerin kendilerini daha alt sınıflara mensup insanlardan ayırabilecekleri, onlarla ilişki kurmaktan kaçınabilecekleri, istedikleri kişilerle görüşüp istemediklerini hayatlarından kolayca çıkarabilecekleri "uydu kentlere" taşındıklarını göstermektedir. Ayata, uydu kentteki temel sosyal etkinliğin alışveriş olduğuna işaret ederken, orta sınıf kimliğinin de çoğunlukla tüketim çerçevesinde ortaya konduğunu belirtmektedir (2005: 38). Buna göre, uydu kentlerde yaşayan yeni orta sınıflar; düzen, rasyonellik, bireysel bağımsızlık, sekülerlik, açık fikirlilik, çevreye duyarlılık gibi değerleri önemsemektedirler (Ayata'dan akt. Karademir-Hazır vd., 2016: 77). Ayrıca yeni orta sınıfları "toplumsal cinsiyet açısından da değerlendiren Ayata; evin ihtiyaçlarının, estetiğin ve dekorasyonun kadınların elinde bulunduğunu belirtirken, özellikle yaşlı ve çalışmayan ev kadınlarının da uydu kentler içerisindeki farklı etkinliklerle (spor, sinema, ev ziyaretleri gibi) güçlü arkadaşlık bağları geliştirebildiğini ve kendilerini çocuklarının eğitimine adanmış olduğunu ifade etmiştir. Erkekler ise hem kişisel tatmin hem de iş tatmini arayıp bulmaya çalışmaktadırlar (2005- 44-48).

Diğer taraftan Meltem Karadağ, Bourdieu'cü bir perspektifle özellikle kültürel sermayenin somut aktarımına yapmış olduğu vurguyla hazırlamış olduğu çalışmada (2009); Türkiye'de yapılan orta sınıf çalışmalarında "kültürel sermayenin aktarılmasının" büyük ölçüde göz ardı edildiğini ifade ederek, farklı yaşam tarzlarının, beğenilerin ve tüketimin orta sınıfların oluşumunda önemli bir rol oynadığını ifade etmiştir. Karadağ, 20. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren batılı yaşam tarzının ve beğenisinin orta sınıflar içinde ayrıştırıcı bir etken olduğuna işaret etmiş ve bu bakımdan Türkiye'de orta sınıfın gelişiminin anlaşılmasında farklı beğenilerin ve kültürün sınıf kimliklerini oluşturan en önemli unsur olduğunu belirtmiştir (2009: 548-549). Tuba Üstüner ve Douglas Holt'da, Ankara'da yapmış oldukları çalışmada (2010); yine Bourdieu'cü bir perspektifle üst-orta sınıfa odaklanarak tüketim pratiklerini mercek altına almışlardır. Bunun için, öncelikle "statü tüketimi"nin nasıl işlediğini teorileştirmek için Bourdieu'nün "kültürel sermaye, habitus ve alan" kavramlarından faydalanmışlardır (2010: 53-54). Bu bağlamda çalışmada, ekonomik sermayesi benzer olan orta sınıflar arasında sahip olunan kültürel sermayenin niceliği ve niteliğine bağlı olan farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Yüksek kültürel sermaye sahibi orta sınıfın "batılı hayat tarzı" olarak adlandırılabilir bir "mit"i kendilerine referans olarak daha düşük kültürel sermayeli kesitten ayrıştırdığını gözlemlemişlerdir. Kültürel sermayesi daha düşük olan kesit ise, orta sınıf kimliklerini kurarken

kendilerine yerel kültürel alandan referans noktaları bulmakta ve ulus-içi sınıfsal kültürel hiyerarşide pozisyon almaya çalışmaktadırlar (Üstüner ve Holt'tan akt. Karademir-Hazır vd., 2016: 75-76).

Orta sınıflar içindeki farklılaşmayı tüketim pratikleri üzerinden açıklayan bir başka sosyolog ise Zerrin Arslan'dır. Arslan, Ankara'da yapmış olduğu doktora çalışmasında (2011) orta sınıflar arasındaki ayrımı, ev döşemesi ve dekorasyonu aracılığıyla yaşam tarzları ve beğeniler üzerinden tanımlanmıştır. Yaşam tarzları, günlük yaşam alışkanlıkları, rutinleri ve eylemleri; beğeniler ise evdeki mobilya ve süs eşyalarının seçimi ve düzenlenmesi olarak belirlenmiştir. Buna göre Arslan, Ankara'dan hareketle oluşturduğu bulgulara göre, Türkiye'ye özgü dört orta sınıf tabakası tespit etmiştir: "Dar gelirli/Buruk, Orta/Tamahkar, Üst/Kibirli ve Müreffeh/Mutlu" tabakalar. "Dar gelirli/buruk orta sınıf", ev, aile ve komşu arasında sıkışmış yaşam tarzı ve ihtiyaçlarına bağlı beğeni ile; "orta/tamahkar orta sınıf", imrenme merkezli yaşam tarzı ve popüler beğeni ile; "üst/kibirli orta sınıf", alışveriş merkezi odaklı yaşam tarzı ve ortalama fakat itirazcı beğeni ile ve "müreffeh/mutlu orta sınıf" ise, dışa açık yaşam tarzı ve seçkin beğeni ile diğer tabakalardan ayrılmaktadır.

Türkiye'de dinin gündelik hayattaki belirleyiciliğini orta sınıflar üzerinden gösteren çalışmalar da mevcuttur. Bu bağlamda, yine tüketim örüntüleriyle ilişkili ancak "muhafazakâr üst-orta sınıf habitusunu" mercek altına almasıyla, ele alınan diğer çalışmalardan farklı olarak Aksu Akçaoğlu'nun çalışması (2019) örnek gösterilebilir. Akçaoğlu, Ankara'da 2000'li yılların başından itibaren büyük bir kentsel dönüşüm geçirmiş ve gecekonduların yıkılarak yüksek katlı güvenli sitelerin kurulmasıyla özellikle siyasetçilerin de bölgeye yerleşmesiyle yükselen bir değer olan Çukurambar'da; muhafazakâr orta sınıfın zihniyet dünyasını, eğitimlerini, muhafazakâr siyasetteki dönüşümün muhafazakâr orta sınıf hayat tarzları ve stratejileri üzerindeki etkilerini, davranış ve beğeni düzenini, bunun mekâna yansımaları, sosyalleşme yollarını ve ortamlarını incelemiştir. Akçaoğlu'nun asıl vurgusu; muhafazakâr üst-orta sınıf beğenisine temel biçimini veren zarif ve dinen makbul olanın tercih edilmesi olduğudur. Özellikle bu durum, yani orta sınıf konumunun toplumsal hayattaki gösterişçi sunumu, en görünür halini kadın bedeninde almıştır. Bununla birlikte Akçaoğlu, muhafazakâr bakış açısının aileden edinilen temel eğilimlerin üzerine inşa edildiğini ifade etse de, siyasi müdahalenin mekânda yarattığı değişimlere bağlı olarak muhafazakâr beğenin ve tüketimin kuşaklar arasında farklılaştığını da eklemiştir. Bu bağlamda Akçaoğlu, muhafazakâr orta sınıf konumunu teşkil eden üç temel güzergâhtan bahsetmiştir: "Konuma doğanlar"; muhafazakâr orta sınıf ailelerde doğup konumu önceki kuşaklardan miras alan kadın ve

erkeklerdir. “Eğitimle yükselenler”; muhafazakâr işçi sınıfı ailelerde doğmuş ve eğitim sayesinde yukarı doğru hareketlilik göstermiş kadın ve erkeklerden oluşur. “Sonradan muhafazakârlaşanlar” ise, orta sınıfların laik fraksiyonlarına mensup bir ailede doğmakla birlikte sonradan muhafazakâr bir hayat tarzını benimseyen kadın ve erkeklerden oluşur (2019: 99-101). Böylece Akçaoğlu’nun çalışması, daha önce yukarıda bahsettiğimiz Ayata’nın ifade etmiş olduğu (2005), orta sınıfların değer verdiği özelliklerden biri olan “sekülerlik” özelliğine ek olarak, kuşaklar arasında farklılaşan “muhafazakârlığın” da üst orta sınıfları tanımlayabilecek güçlü bir özellik haline geldiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu durum, aslında bir anlamda orta sınıfın sürekli genişleyen tanımına da örnek olarak gösterilebilir.

Özellikle 1990’lardan sonra tüketim örüntüleri üzerinden ele alınan ampirik orta sınıf çalışmalarına bakıldığında, modern Türkiye’de orta sınıflara yönelik iki tür tüketim kültürünün varlığından da söz edilebilir: İlki; Batılı yaşam tarzı ve sekülerlik üzerinden oluşan bir tüketim kültürü; diğeri ise; dini yaşam tarzı ve muhafazakârlık üzerinden oluşan, zarif ve dinen makbul olan bir tüketim kültürü. Muhafazakâr yaşam, dini referanslara yaptığı vurguyla Batılı yaşam tarzından ve seküler tüketim kültüründen ayrılarak, kendi beğeni ve tercih mantığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, Akçaoğlu’nun da belirtmiş olduğu muhafazakâr üst orta sınıf habitusunun ayırt edici özelliği olan “zarif ve dinen makbul” olanın tercihinin, ayırt edici özellikleriyle toplumsal alanın her alanına sirayet eden tüketimin, dini değerler tarafından sınırlandırılmaması için alternatif bir çözüm yolu olarak mı benimsemiş olduğu sorusunu da akıllara getirmektedir.

6. Sonuç

Kapitalizmin geçirdiği dönüşüm dinamikleriyle tüm dünyada toplumsal, kültürel ve ekonomik yapıda önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Hizmet sektörünün büyümesi ve imalat sanayinin gerilemesi iyi eğitilmiş, vasıflı profesyoneller için küresel bir iş alanı sağlarken, işçi sınıfının da ücretler ve sosyal haklar açısından kayba uğramasına yol açmıştır. Dolayısıyla Marksist sınıf çözümlemesindeki iki kutuplu sınıf yapısının, hizmet sektöründeki gelişmeyle birlikte ortaya çıkan ve büyüyen profesyonellerin “yeni orta sınıf” kapsamında yer almasıyla geçersizleştiği öne sürülmüştür (İçli, 2011: 381-385). Türkiye’de de bu durum aslında farklı bir şekilde cereyan etmemiştir. Özellikle 1980’lerden sonra uygulanan neoliberal iktisat politikalarının etkisi, eğitim olanaklarının genişlemesi, kent nüfusun artması, mesleklerin ve çalışma biçimlerinin farklılaşması ve tüketimin belirleyici rolüyle orta sınıf yaşamı olarak

adlandırılan toplumsal koşullar yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda buraya kadar ele alınan çalışmalardan hareketle Türkiye’de orta sınıfların ve orta sınıf çalışmalarının farklı dönemler içerisinde nasıl bir gelişim gösterdiğine bakıldığında;

1960 öncesi dönemde ülkede ileri kapitalist ülkelerde olduğu şekliyle bir sınıf yapısının var olmadığı iddiasının; ülke yönetimiyle alakalı ideolojik ve politik bir altyapıyı içermekle birlikte, Türkiye’nin az gelişmiş bir ülke olması ve bu bakımdan, ileri kapitalist ülkelerde güçlü bir şekilde yaşanan kapitalistleşme ve sanayileşme sürecini yaşamamış olması kriterine dayandığı görülmektedir.

1960 öncesi hakim olan düşünce yapısına bir cevap niteliği taşıyan 1960-1980 arası dönemde incelenen ve orta sınıfların varlığını güçlü bir şekilde vurgulayan çalışmalar ise bu durumu; Türkiye’nin toplumsal yapısı ile Osmanlı Devleti’nin toplumsal yapısı arasında kurumsal bakımdan bir süreklilik ilişkisinin olduğunu güçlü bir şekilde vurgulayarak ve ülkede özellikle 1950’lerden sonra endüstri ve hizmet sektörün büyümesiyle orta sınıfların yapısının değiştiğini ve yeni bir orta sınıfın geliştiği yönündeki kritere dayandırarak temellendirdikleri görülmektedir.

1980 sonrasında, ülkede orta sınıflar içindeki farklılaşmayı ortaya koymaya çalışan ampirik çalışmaların daha çok tüketim örüntüleri baz alınarak oluşturulmuş olduğu görülmektedir. Bunda tüketimin, modern Türkiye’de sınıf belirleyici rolünün önceki dönemlere göre artmış olması ve neoliberal iktisat politikalarının, tüketim kalıplarını değiştirmeye başlamasıyla “yaşam tarzı”nın önem kazanması etkili olmuştur. Çünkü tüketilen nesne ve tüketim biçiminin belirlediği yaşam tarzı, toplumsal gruplar arasındaki farklılığın da yansıması olmuştur. Orta sınıfları tüketim örüntüleri üzerinden açıklamaya çalışan bu çalışmalarda dikkat çeken nokta; Bourdieu’cü bir perspektifin hakim olması ve yaşam tarzı ve kültürel pratiklerin ayrıştırıcılığına dikkat çekmeleridir. İncelenen araştırmalarda kültürel sermayenin eşitsiz dağılımına vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu durum, aynı zamanda modern Türkiye’de toplumsal sınıf analizleriyle kültür olgusunun birbirini dışlayan bir inceleme alanı olmadığını da göstermektedir. Bourdieu’de *Distinction*’da aslında tam olarak bunu yapmıştır: Yani kültür olgusunu, sınıf analizinin bir parçası yaparak (sınıfsal perspektif ile kültürel analizi bir araya getirerek), sınıfsal tahakkümün kültürel mekanizmalarını ifşa etmektedir (2017: 15). Bu bağlamda, Türkiye’de “yeni orta sınıfı” tanımlayan en büyük özelliklerden birinin farklı beğeniler ve tüketim pratikleri olduğu düşünüldüğünde, Bourdieu’nün özellikle *Distinction*’da sunmuş olduğu analizlerin Türkiye’ye uyarlanabilmiş olduğu ve orta sınıfları konu alan çalışmalara da büyük bir alan açtığı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Akçaoğlu, A. (2019), *Zarif ve Dinen Makbûl: Muhafazakâr Üst-Orta Sınıf Habitusu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslan, Z. (2011), *Urban Middle Class, Lifestyle and Taste in Keçiören and Çankaya, Ankara: Distinction Through Home Furniture, Furnishing and Decoration* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, Z. (2012), Geçmişten Bugüne Eleştirel Bir Orta Sınıf Değerlendirmesi, *Toplum ve Demokrasi*, 6(13-14), s.55-92.
- Ayata, S. (2005), Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı, *Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat*, s.37-56, (Çev.: Zeyne Yelçe), (Haz.: Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber), İstanbul: Metis Yayınları.
- Aydın, K., (2018), Max Weber, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma, *Journal of Economy Culture and Society*, 57: s.245-267.
- Belek, İ. (2013), *Kapitalizmde Sınıf*, İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Berber, Ş. (2003) Modern Bir Olgu Olarak Sosyal Sınıflar, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 9, s.223-232.
- Bilton, T., Bonnet, K., Jones, P. Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M. ve Webster, A. (2009), *Sosyoloji*, (Ed.: Bülent Özçelik), (Çev.: Kemal İnal), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Boran, B. (1992), *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Boratav, K. (2004), *İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2016), *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Bourdieu, P. (2017), *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, (Çev.: Derya Fırat ve Günce Berkkurt), Ankara: Heretik Yayınları.
- Burris, V. (1987), Class Structure and Political Ideology, *The Insurgent Sociologist*, 14(2) s.5-46.
- Burris, V. (2011), Sınıf Yapısı ve Politik İdeoloji, (Çev.: Aydın Gelmez), *Kırılmalar: Yakalar ve Renkleri*, Ankara: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası.

- Edgell, S. (1998), *Sınıf*, (Çev.: Didem Özyiğit), (Haz.: Berna Ülner), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Ehrenreich, B. ve Ehrenreich, J. (1977), The Professional-Managerial Class, *Radical America*, 11(2), s.7-32.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1958), İçtimai Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 20(1-4) s.100-112.
- Giddens, A. (1999), *İleri Topluların Sınıf Yapısı: Marksist Yaklaşımın Eleştirisi*, (Çev.: Ömer Baldık), İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Giddens, A. (2008), *Sosyoloji*, (Çev.: Eren Rızvanoğlu), (Haz.: Cemal Güzel), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. (2010), *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori* (Çev.: Ümit Tatlıcan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Goldthorpe, J. H. (2003), The Service Class Revisited, (der.) Tim Butler ve Mike Savage, *Social Change and Middle Classes*, s.313-329 London and New York: Routledge.
- Heper, M. (2015), *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (Çev.: Nalan Soyarık), Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- İçli, G. (2011). Küreselleşme ve Sınıf, (Ed.: Neslihan Sam ve Rıza Sam), *Küreselleşen Dünyada Değişimin Farklı Yüzleri: Disiplinler Arası Bir Yaklaşım*, s. 369-391, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Jourdain, A. ve Naulin, S. (2016), *Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları*, (Çev.: Öykü Elitez), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karadağ, M. (2009), On Cultural Capital and Taste, *European Societies*, 11(4), s.531-551.
- Karademir, I. (2009), *Different Facets of New Middle Classness: A Case Study in the City of Ankara*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karademir-Hazır, I., Kalaycıoğlu, S. ve Çelik, K. (2016), Orta Sınıfların Farklı Kesitleri: Sınıf Geçmişi, Kültür Pratikleri ve Mesleki Statü, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 19(2), s.64-107.
- Karpat, K. (2010), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kemerlioğlu, E. (1996), *Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik*, İzmir: Saray Kitabevi.

- Kıray, M. (2005), *Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kurtkan, A. (1960), Türkiye’de İhtimai Sınıflar, *Sosyoloji Konferansları*, 1, s. 62-80.
- Mardin, Ş. (2003), Türkiye’de Orta Sınıfların Üç Devri, (Der.: Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder), *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, s.337-342, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013a), Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez Çevre İlişkileri, (Der.: Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder), *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, s.35-77, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013b), Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci, (Der.: Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder), *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, s.79-118, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. (1999), *Artı-Değer Teorileri*, (Çev.: Yurdakul Fincancı), Ankara Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2018), *Komünist Manifesto*, (Çev.: Tanıl Bora), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mills, C. W. (1969), *White Collar: The American Middle Classes*, New York: Oxford University Press.
- Neuman, W. L. (2014), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, (Çev.: Sedef Özge), Ankara: Yayın Odası.
- Öngen, T. (1994), Tekelci Kapitalizm ve Sınıf Yapısı, *SBF Dergisi*, 49(3-4), s.303-349.
- Öngen, T. (2011), Marx ve Sınıf, *Praksis Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 8, s. 9-28.
- Öngen, T. (2014), *Prometheus’un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Özatalay, C. (2015), Türkiye’nin Toplumsal Yapısının Temsili Meselesi Bağlamında Sınıflar ve Sınıflandırma Savaşları, *Modus Operandi: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, s.95-130, Ankara: Heretik Yayınları.
- Savage, M., Barlow, J., Dickens, P. ve Fielding, T. (1995), *Property, Bureaucracy and Culture: Middle-Class Formation in Contemporary Britain*, London and New York: Routledge.

- Üstüner, T. ve Holt, D. B. (2010), Toward a Theory of Status Consumption in Less Industrialized Countries, *Journal of Consumer Research*, 37(1) s.37-56.
- Weber, M. (2012a), *Ekonomi ve Toplum I*, (Ed.: Peren Birsaygılı Mut), (Çev.: Latif Boyacı), İstanbul: Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2012b), *Ekonomi ve Toplum II*, (Ed.: Peren Birsaygılı Mut), (Çev.: Latif Boyacı), İstanbul: Yarın Yayınları.
- Wright, E. O. (1980), Varieties of Marxist Conceptions of Class Structure, *Politics & Society*, 9(3) s.323-370.
- Wright, E.O. (2016), *Sınıflar*, (Çev.: Selma Toral), İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Wright. E.O. (2017), *Sınıflar Üzerine Tartışmalar*, (Çev.: Eren Karaca), İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Yavuz, M. (2017), Osmanlı-Türk Devleti'nde Bürokrasi Kurumunun Rolü: Heper ve Küçükömer Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz Denemesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 53, s.194-208.
- Yıldırım, C. (2017), Orta Sınıf Analizleri: Teorik Bir Yaklaşım, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), s.171-189.
- Yurtsever, H. (2016), *Orta Sınıf Efsanesi*, Yordam Kitap, İstanbul.